

УДК 008 : 374+379.8

CULTURAL ANALYSIS OF INCLUSIVE WORK IN THE DRAMA GROUP
КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ІНКЛЮЗИВНОЇ РОБОТИ В ТЕАТРАЛЬНІЙ
СТУДІЇ**Kabanova I.G./ Кабанова І.Г.**

graduate stud. / аспірантка

ORCID -<https://orcid.org/0000-0002-0006-9599>

Volodymyr Dahl East Ukrainian National University,

17, John Paul II Str., Kyiv, Ukraine

Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля,

Київ, вул. Іоанна Павла II, 17

Анотація. Статтю присвячено актуальним проблемам інклюзивної театральної творчості; визначено роль театру «особливих» людей у соціокультурному просторі. Сценічне мистецтво розглядається як засіб інтеграції дітей з інвалідністю, порушеннями розвитку у повноцінне життя та культурне середовище. В силу своєї синтетичної природи театр має великі можливості багатогранного впливу на дитину. Театр має такі арт-терапевтичні можливості, які допомагають вилікувати душу людини, інтегрувати її у здорове соціокультурне середовище, залучити до повноцінного позитивного творчого життя. Театральну діяльність розглянуто як унікальний напрямок сценічної творчості, покликаної органічно та продуктивно залучати дітей з фізичною та ментальною інвалідністю не лише до адекватного суспільного життя, а й до повноцінного культурного процесу, доступного звичайним людям.

Основний зміст дослідження складає культурологічний аналіз практик керівників та режисерів театральних студій з дітьми з обмеженими можливостями здоров'я. Наводиться авторський погляд на власний досвід роботи з такими дітьми у дитячій театральній студії «Арлекін».

Ключові слова: інклюзія, діти з інвалідністю, інклюзивна робота, фахівці, проєкт, театральна творчість, театральна студія.

Вступ

Зміна ставлення до дітей з інвалідністю і, відповідно, принципів побудови стосунків із ними була довгим і суперечливим шляхом духовної еволюції суспільства, на якому зустрічалися як сторінки байдужості, ненависті і агресії, так і приклади турботи, милосердя. До теперішнього часу тільки одного не траплялося в колишніх відносинах – співпраці на рівних умовах. Цей процес співпраці може відбуватися в рамках інтеграції і також у рамках дещо іншого, більш перспективного напрямку – інклюзії.

В Україні проживають десятки тисяч дітей з інвалідністю (інвалідність – це термін, що поєднує різні порушення, обмеження активності та перешкоди щодо можливої участі людини в житті суспільства [1]), і для нашої країни є надзвичайно актуальним питання впровадження інклюзивної освіти та її вдосконалення. Протягом останніх років цей процес нарешті активізувався: в українських школах створюються інклюзивні класи, відкриваються інклюзивно-ресурсні центри (станом на травень 2020 року у всіх областях України було створено та працювало 627 інклюзивно-ресурсних центрів [2]).

У нашому суспільстві починає формуватися нова культурна й освітня норма – повага до людей з інвалідністю. Згідно зі статутом Організації Об'єднаних

Націй, Всесвітньої декларації про права людини, діти з інвалідністю мають рівні права і можливості з іншими людьми [див.: 3; 4]. У Законі України Про освіту № 38-39 від 5.09.2017 визначаються терміни: інклюзивне освітнє середовище – сукупність умов, способів і засобів їх реалізації для спільного навчання, виховання та розвитку здобувачів освіти з урахуванням їхніх потреб та можливостей; особа з особливими освітніми потребами – особа, яка потребує додаткової постійної чи тимчасової підтримки в освітньому процесі з метою забезпечення її права на освіту [див.: 5]. Але зміст і сутність поняття «інклюзивне соціальне середовище» поки що залишаються не визначеними – ні на юридичному рівні, ні як наукової категорії гуманітаристики. Тому одним із завдань даної статті, мета якої полягає в аналізі та узагальненні досвіду роботи з дітьми з інвалідністю та особливими освітніми потребами в театральних колективах, у тому числі, свого власного досвіду роботи в дитячій студії «Арлекін», є окреслення змістових меж концепта «інклюзивне соціальне середовище».

«Під інклюзією (від «inclusion» – включення) в педагогіці розуміють залучення дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітній простір і пристосування освітнього процесу до потреб усіх учнів, зокрема і таких, що мають особливі освітні потреби. Інклюзія – це політика та процес, який дає змогу всім дітям брати участь у всіх освітніх програмах нарівні зі всіма іншими дітьми, тобто дітям з особливими освітніми потребами – так само, як і всім іншим дітям. Інклюзія визначається в зусиллях, спрямованих на введення дітей у регулярний освітній простір. Відмінність такого підходу від усіх попередніх полягає у визнанні того факту, що ми змінюємо суспільство, аби воно враховувало й пристосовувалось до індивідуальних потреб людей, а не навпаки» [див. : 6, с. 4]. Але на даному етапі йде більше процес інтеграції, тому що його учасники діляться на два табори коли одні повинні навчитися приймати людей з обмеженими можливостями здоров'я, іншим необхідно створити спеціальні умови їх розвитку. Такий поділ свідчить про закладання в основу інклюзивного процесу уявлення про явну відмінність його учасників. Звичайно, що різні учасники інклюзії мають різні освітні здібності, але це не заважає нам звернутися до культурних потреб, які можуть стати тим самим дійсно об'єднуючим фактором. Інакше всі учасники інклюзії перебуватимуть в одному соціально-культурному просторі, але будуть *не разом*. Творче соціально-культурне середовище створює ті умови, де зароджуються спільні культурні цінності, відбувається освоєння мови спілкування та різноманітних форм рефлексії, що сприяє здійсненню розвитку процесу інклюзії.

«Стосовно поняття «мистецька інклюзія» слід зазначити, що ще не існує чіткого та повного визначення цього терміну. Сучасне суспільство за ставленням до людей з особливими потребами, до взаємодії з ними розділяється на дві групи. Перші ставляться вкрай негативно і вважають їхню інтеграцію в суспільство непотрібною, вважаючи, що «інваліди повинні жити з інвалідами», «здорові люди інвалідів ніколи не зрозуміють». Другі є прихильниками інтеграції людей із особливими потребами у суспільство, вважаючи, що «всі повинні бути рівними», «розуміти один одного», а це можливо лише за умов спільної

життєдіяльності, «інвалід неповинен вважати себе неповноцінним членом суспільства»» [див.: 7, с. 31]. Люди з інвалідністю найчастіше відчують негативне ставлення до себе з боку суспільства, і відсоток пригнічених збільшується залежно від тяжкості (ступеня) інвалідності та міри зовнішнього прояву хвороби.

Театральна діяльність – дієвий засіб активної позиції при обмежених можливостях здоров'я

В умовах реформування національної системи освіти позашкільні заклади стають невід'ємним компонентом освітньої структури, який сприяє всебічному, гармонійному розвитку особистості, соціальній адаптації та самореалізації людини в суспільстві. Позашкільні заклади, що працюють у соціально-культурній і освітній сферах, доповнюють шкільну освіту, створюють позитивне виховне середовище для дитини [див.: 8].

Діти з інвалідністю мають бути активними учасниками позашкільної роботи, яка проводиться з урахуванням психофізичних можливостей дитини і спрямована на всебічний розвиток особистості, формування позитивного соціально-психологічного статусу. Залучаючи їх до позашкільної роботи відповідно до можливостей, інтересів, нахилів, здібностей, з урахуванням їхніх побажань, віку, психофізичних особливостей та стану здоров'я [див.: 9, с. 4].

Дуже часто дитина, яка не може достатньо виявити себе у навчальній діяльності, у позашкільних формах роботи проявляє творчі здібності, талант, – для таких дітей, за словами О. Балашової, «Мистецтво – це інструкція до життя» [див.: 10]. Кожна людина, доторкаючись до мистецтва, пізнає світ, розкриває для себе щось нове і сама стає творцем. Митцем може стати кожен, хто хоче і має, що сказати суспільству. Тому, на наш погляд, мистецтво є важливим засобом профілактики та корекції ряду порушень у дітей з інвалідністю.

«Інклюзивна мистецька освіта має на меті забезпечення рівного доступу усіх дітей до освітнього процесу, забезпечення ефективного навчання дітей з особливостями розвитку в закладі мистецької освіти. Враховуючи професійну орієнтацію мистецької освіти, питання інклюзії тісно пов'язане з можливостями для подальшої самореалізації у якості професійного митця. Основною метою інклюзивної освіти є якісні зміни в особистісному розвитку дітей. Отже, зазначена організація інклюзивної освіти переконує, що всі діти різні, а заклади освіти та освітня система загалом повинні «підлаштовуватися» під індивідуальні потреби всіх учнів – з порушеннями розвитку і без них» [див. 11, с. 6].

На наш погляд, у кожного напрямку мистецтва існують власні специфічні техніки та механізми практичного втілення, що впливають не тільки на розвиток творчих здібностей, а і на стан здоров'я дитини з інвалідністю, наприклад: вокальний напрямок дає можливість пояснити алгоритм вилучення звуків і робити це екологічно для здоров'я; ораторське мистецтво допомагає правильно поставити голосовий апарат, що призводить до значного прогресу в процесі спілкування; акторська майстерність за допомогою вправ і тренінгів різного характеру сприяє, зокрема, розвитку розумового процесу, а також виробленню вміння висловлювати внутрішнє світовідчуття, проявляти почуття і емоції, направляючи їх, тим самим підвищуючи комунікативні навички, що важливо для

дітей з інвалідністю.

Соціальне партнерство закладів поширюється і наповнюється новими формами. Одною з ланок творчої діяльності є театральна, яка акумулює, в силу своєї синтетичності, різні види творчої активності. Для дітей з інвалідністю театральна діяльність є дієвим засобом формування їхньої активної позиції в культурі. Заняття дитини театральною діяльністю сприяє не лише наближенню освітнього процесу та дозвіллевої діяльності, але й їхньому об'єднанню, передусім, у тому, що стосується кінцевої мети навчально-виховного процесу – підготовки кожної дитини до гідного «дорослого» життя шляхом становлення та розвитку власної особистості, перетворення на повноцінного культурного суб'єкта, здатного розпоряджатися культуротворчою свободою та відповідати за свої вибори та вчинки. Тобто ми можемо впевнено сказати, що театр сприяє розвитку творчого мислення, самовираженню та самореалізації всіх членів інтегрованої групи, створюючи підґрунтя для взаємодії та колективоутворюючого ефекту.

Термін «інтеграція» походить від латинського слова «*integratio*» поповнення, відновлення – об'єднання будь-яких елементів в одне ціле, а також поєднання та координація дій різних частин цілісної системи; процес взаємозближення і взаємодії окремих структур [див.: 12]. Інтеграція відображає спробу залучити дітей з інвалідністю до навчальних закладів. Соціальна інтеграція – це залучення дітей з особливими освітніми потребами до участі разом з іншими дітьми у позакласній діяльності, однак вони не навчаються разом [див.: 13].

Ми цілком приєднуємось до думки Я. Заїки, що: «Головне завдання освіти в усі часи – виховання вільної, інтелігентної, культурної, гармонійної, творчо активної особистості, яка здатна бути господарем власного життя, тобто брати відповідальність за себе і навколишній світ. Театральне мистецтво володіє величезним потенціалом та ефективним практичним інструментарієм для розв'язання цього завдання. Інклюзивний (інтегрований) театральний колектив – явище самобутнє. Це, в першу чергу, театр можливостей. У процесі паритетної взаємодії у всіх акторів відбувається мобілізація додаткових ресурсів. Режисер такого театру, його педагоги ведуть роботу із резервами людського тіла, психіки та інтелекту. По суті, саме цей вид театру повертає нас до витоків культури. На цьому шляху у сучасної людини з'являється можливість виховати в собі здатність до реальної інклюзії, а не лише толерантне ставлення людей з обмеженими можливостями здоров'я» [див.: 14, с. 15].

І. Брушневська, В. Колодяжна, О. Галапчук-Тарнавська діляться основними методичними принципами музичної, театральної діяльності, яка відбувається у корекційно-розвивальних видах роботи, позитивно впливає на вегетативну нервову систему дитини і є стимулятором мисленневих процесів і стабілізатором комунікативних взаємин в процесі заняття [див.: 11, с. 31-32].

Корекційна робота – це діяльність, спрямована на поліпшення процесів розвитку і соціалізації дитини, послаблення або подолання її психофізичних вад у процесі навчання і виховання з метою максимально можливого розвитку її особистості та підготовки до самостійного життя [див.: 15, с. 10].

Участь у театральних постановках, драматизаціях літературних творів, заняттях аматорського театального колективу є ефективним засобом розвитку таких творчих здібностей у дітей, у тому числі, з інвалідністю та особливими освітніми потребами, як увага, спостережливість, пам'ять, уява, артистизм, мотивація, почуття ритму, пластика, дикція, моторика, тощо. Заїка доводить, що можливість відтворити на сцені певні почуття допомагає дитині сформувати уміння володіння власним емоційним станом, навчитися контролювати афективні прояви, а також інтегрувати свою поведінку у соціальну дійсність. Здатність розпізнавати власні емоції, володіти ними, розуміти емоції інших людей, виражати власні емоції в спілкуванні з людьми, мотивувати себе впливає на успішність пристосування такої дитини до соціального середовища. [див.: 14, с. 20]. Театральні заняття, крім усього викладеного, дають дітям ще одну неоцінну можливість – можливість самовираження, що в їхньому віці є особливо важливим, тим більше, якщо вони з тих або інших причин не можуть виявити себе яскраво в чомусь іншому.

Ми погоджуємося з думкою Т.В. Спіфанової-Кожевнікової, що керівник, режисер, викладач, які працюють у дитячому театральному колективі, мають бути творцем комфортного середовища, максимально природнього та зрозумілого для дитини. Необхідно спонукати дітей вигадувати власні історії і ділитися ними один з одним. Заохочувати, схвалювати кожен спробу дитини проявляти оригінальність, гнучкість мислення, продукувати креативні відповіді і рішення, висувати самостійні ідеї. В процесі роботи важливо переконатися, що кожна дитина бере активну участь у виконанні завдання. Не акцентувати увагу на кінцевому результаті, а заохочувати і підтримувати процес його досягнення. Підтримувати прагнення дітей допомагати іншим, допомогти скоординувати свої особисті інтереси з інтересами команди, не дозволяти дітям негативно висловлюватися стосовно успіхів чи невдач один одного [див.: 16, с. 64].

Сьогодні є надзвичайно важливими проблеми соціалізації, соціальної реабілітації та інтеграції в суспільство дітей з інвалідністю. Заклади позашкільної освіти виконують особливу роль у вирішенні проблеми освіти та соціалізації дітей з особливими потребами, реалізують відповідний напрям соціально-педагогічної діяльності, який полягає у створенні сприятливих освітніх можливостей. Але залишається ряд не вирішених проблем: відсутність посади асистента керівника колективу, фахівців (логопеда, психолога, дефектолога) тощо. Отже актуальним є створення найбільш сприятливих умов для інтеграції в суспільство дітей з інвалідністю та особливими освітніми потребами.

Аналіз досвіду роботи з дітьми з інвалідністю у зразковій дитячій театральній студії «Арлекін» м. Лисичанськ

Участь у театральній діяльності допомагає дітям з обмеженими можливостями здоров'я не лише проходити реабілітацію, але й успішно вирішувати питання соціалізації, розвитку комунікативних здібностей, розвитку емоційних проявів, уміння планувати, аналізувати свої дії.

Театральні заняття будуються на основі розвиваючих тренінгів, творчих ігор і етюдів, спрямованих на розвиток психомоторних і естетичних здібностей

дітей. Виховна робота в межах театральної діяльності базується на кількох принципах, розуміння і формулювання (у даному тексті) яких, окрім усього іншого, стало результатом власного досвіду авторки даної статті – досвіду багаторічного керівництва дитячою театальною студією «Арлекін».

По-перше, це принцип співтворчості дітей всіх вікових категорій (яких у студії шість: 1. 3-4 роки; 2. 5-6 років; 3. 7-8 років; 4. 9-10 років; 5. 11-13 років; 6. 14-17 років) і безвідносно можливостей здоров'я при виготовленні декорацій, будафорії, костюмів і постановка вистав, що включають всі групи учасників.

По-друге, це принцип індивідуальності, або свободи творчого самовираження, а саме, вільний прояв кожною дитиною своєї творчої індивідуальності в роботі над роллю, створенням ескізів гриму чи декорацій тощо.

По-третє, це принцип взаємодопомоги і взаємовиручки, бо театральна постановка – то є завжди колективний продукт, де кожному/-ій необхідно не тільки добре зробити свою справу, а й надати, за необхідності, максимального сприяння іншим учасникам.

Будучи режисеркою дитячої театальної студії «Арлекін», я почала працювати з дітьми з інвалідністю з 2000 року. На той час я навіть не припускала, що ця багато в чому інтуїтивна робота непомітно зростає в щось серйозніше і змусить замислитися над якимись новими принципами виховання. Основоположний принцип моєї роботи, можна сказати, це – двоєдине прагнення 1) гармонізувати дитину, налагодити її відносини з самою собою і 2) залучити її до театральної діяльності. Не кожна людина, особлива дитина, може вийти на сцену і розіграти роль або прочитати вірша. Почався пошук форм і методів роботи. Спочатку ми грали, читали казки, вигадували етюди: спілкування олівців, бесіда кубиків та м'яча, розмова ляльок. Включаючись в ігровий процес, діти залюбки розігрували різні історії. Тоді прийшло рішення ставити маленькі лялькові вистави. Взаємодія з ляльками дозволяє дитині краще зрозуміти власне місце в цьому світі, легше висловлювати свої емоції. Ховаючись за ширму, діючи від імені ляльки-персонажу, діти не соромляться своїх недоліків – вони перестають акцентуватися на них.

Ляльок виготовляли самі: шили рукавички, із пап'є-маше робили голівки, а потім обшивали і розмальовували. Цей процес для дітей був своєрідною терапією. Готуючи ляльку, вони придумували їй образ. Будь-яке виготовлення ляльки – своєрідна медитативна практика: повна зосередженість на процесі, глибока заглибленість в роботу. Така робота сприяє розвитку у дітей дрібної моторики руки, творчої уяви і мови. Так ми створювали свої п'єси. Пізніше творчий матеріал підбирався дуже ретельно й індивідуально, «під кожную дитину».

«Лялькотерапія практикується в Європі вже давно. Такі програми діють у Франції, Німеччині, Бельгії. Наприклад, в італійському місті Червія існує театральний центр «Arrivanodalmare», у якому не тільки проводяться заняття лялькотерапії з дітьми-інвалідами, але й на початку 2000-х років засновано невеличку трупку, яка складається з дітей з особливими потребами» [див.: 17].

У Харкові в межах соціального проекту «Театротерапія як метод соціальної

реабілітації» 2003, 2004 роках на базі творчого об'єднання «Рта», здійснювався проєкт «Лялькотерапія» для дітей з особливими потребами. Схема занять була позичена у італійського театру «Arrivanodalmare», який приїхав на фестиваль театрів ляльок «Аніма» з виставою «Секрет одного кавалера». Лялькарі допомагали дітям створювати ляльок, проводячи ігрові тренінги розкривали творчі здібності. Режисерка поділилася своїм досвідом у лялькотерапії: «Ми хочемо, щоб дитина почувалася повноцінним членом суспільства, зі своїми думками, переживаннями, радощами. Наші діти починають вірити у себе...». «Лялькотерапія – це особлива форма інтерактивного театру, коли гра з лялькою використовується для психологічної допомоги. Це своєрідна форма адаптації в соціумі дітей з особливими потребами» [див.: 17]. Принцип роботи І. Ципіної зацікавив мене, відтоді я зрозуміла що повинна бути команда фахівців, які б допомагали і корегували дітей.

Під час пошуків нового постановочного матеріалу до мене потрапила книга відомих психологів та публіцистів Ірини Медведевої та Тетяни Шишової «Ліки – ляльковий театр», присвячена подоланню за допомогою арт-терапії таких дитячих проблем, як страхи та патологічна сором'язливість, мовні труднощі, демонстративна поведінка. Авторки ділилися власною методикою – лялькотерапією як різновидом драматерапії, яку назвали «драматична психоелевація», що означає «піднесення душі», подолання недоліків. Суть методики полягає у тому, що діти непомітно для себе працюють над своїми проблемами і недоліками, коли програють з ляльками підібрані або спеціально написані театральні етюди. Поступово діти-актори та акторки свої недоліки перетворюють у переваги: впертість може трансформуватися у завзятість, вискочка може навчитися бути лідером стати ним. Я знайшла багато спільного між своєю роботою і методикою Медведевої і Шишової. У нашому репертуарі є вистави за їх авторством: «Чарівний сад», «Історія хлопчика з опущеною головою», «Сіра Шия». Вистави не були адресовані широкій публіці: вони ставились для батьків. І це було важливе правило – обов'язкова присутність батьків.

У 2006-му році привели дівчинку на ім'я Марта, яка була сором'язлива через заїкуватість. Пізніше було багато дітей з такою хворобою, але не усім я могла допомогти, бо лікування мало бути комплексним і не всі батьки до такого випробування були готові. Для мене ж випадок з Мартою був уперше. На свій страх і ризик ми почали працювати, звернувшись до знайомих психологинь Марини Кухаревої і Марини Старовойтової, які рекомендували почитати «Заїкуватість» Г.Д. Неткачева, «З жаб – у принці» Р. Бендлера і Д. Гріндера, «Проблеми розвитку психіки» (розвиток усної мови) з третього тому збірки творів Л.С. Виготського. Логопед Світлана Тіщенко з дитячого садочка «Світлячок» (м. Лисичанськ) рекомендувала вправи О.М. Стрельнікової «Дихальна гімнастика». Пізніше у тренінгову роботу із сценічної мови я взяла за основу багато дихальних вправ за методикою Стрельнікової, тому що бачила позитивний результат у Марти, яка згодом перестала заїкатися. Здобувши освіту у Луганському коледжі культури і мистецтв, а потім у Луганській академії культури, Марта тепер працює у дитячому садочку керівником театрального

гуртка.

Від тоді я зрозуміла: щоб процес був ефективний, необхідно залучати до співпраці фахівців – логопеда, дефектолога, психолога, тоді діти з обмеженими можливостями здоров'я (й їхні батьки) відчуватимуть реальну «користь» від занять у театральній студії. Останнім часом відбувалося саме це: такі діти все частіше ставали студійцями і в «Арлекіні» їх ставало все більше і більше.

У 2012 році до студії привели дівчинку Олександру, їй було 4 роки. Вона йшла на заняття із задоволенням, переодягалась і сиділа на стільці. Ні в які ігри та вправи вона не втручалась – тільки сиділа, спостерігала і реагувала на все, що відбувається. Так було протягом року. Крок за кроком командою ми працювали з нею, зараз вона гарно вчиться і мріє стати актрисою. У 2021 році ми поставили виставу за мотивами Джанні Родарі «Чиполліно». Олександра виконувала роль гувернантки діточок-графінь Вишень. Роль була комедійна завдяки Олександрі, яка придумувала на репетиціях різні етюди і смішні репліки. По закінченні вистави до мене підійшли вихователі дитячого садочка «Чайка», куди маленькою ходила Саша, і ділилися захопленням від ігри дівчинки, яка була в садочку «зовсім іншою».

Працюючи з дівчинкою Інною, у якої діагноз – порушення слуху, пізнооглухла, ми почали з ілюстративного театру: вирізали картинки, кріпили їх на підстави, розставляли на столі під читання тексту пересовували персонажів. Потім працювали з ляльками і були ляльководами, були театральними моделями. Інна росла зацікавленою дівчинкою, любила літературу, вірші, цікавилась історією театру, разом із колективом брала участь у конкурсах і фестивалях.

Данила, хлопчика з діагнозом «синдром Дауна», до студії привела його матуся. Ми дуже швидко звикли до Данила, якому дуже подобалося працювати у групі, виконуючи не важкі завдання. На жаль, далі наша праця зупинилася у зв'язку з війною.

За рекомендацією шкільного психолога у 2020 році батьки привели Тимофія з порушенням мовленнєвого розвитку. Виконуючи артикуляційну гімнастику, дихальну гімнастику, вправи для голосового апарату, вправи на увагу, пам'ять, координацію, Тимофій став вивчати вірші і розповідати їх на театральних концертах, шкільних заходах. У 2022 році ми відправили відео читання Тимофія на всеукраїнський фестиваль-конкурс мистецтв «Осінь мелодії», де він зайняв 2 місце. Це для нас усіх – велика перемога. Усією командою продовжуємо працювати з дитиною дистанційно.

Якщо порівняти початок роботи з дітьми з інвалідністю з теперішнім станом такої роботи, зрозуміло, що в команді з фахівцями працюється краще й ефективніше. Разом розробляються нові, адекватні інклюзивній роботі, програми, підходи, вправи. Наприклад, для дітей з особливими можливостями було підібрано та адаптовано низку вправ і технік, які ми разом із фахівцями згрупували таким чином:

1. Робота з матеріалами: техніки і вправи, застосування яких має на меті подолання труднощів в образотворчій роботі, стимулювання спонтанності, розвиток креативного мислення. Була придумана виставка малюнків «Калякамаляка».

2. Група вправ «Я працюю в групі», які передбачають спільну образотворчу роботу в парах, що дозволяє розвивати комунікативні навички і коригувати соціальні ролі і звичні форми поведінки («сценарій мого життя», «малюємо дерева», «мої друзі»).

3. Група «Почуття і емоції» містить вправи, що дозволяють висловлювати широкий спектр різних переживань, чим сприяють подоланню емоційних проблем і зниження тривоги («моя впевненість», «фотоальбом мого настрою», «колір настрою», «скринька щастя», «пульт управління емоціями»).

4. Група вправ «Прийняття себе» допомагатимуть дитині відобразити свій життєвий досвід і систему міжособистісних відносин з іншими («я – різний», «автопортрет», «вимітаю хвороби», «я – Сонце»).

5. Група вправ «Практичні навички» включає в себе вправи, що сприяють тренуванню і вдосконаленню когнітивних навичок (уваги, пам'яті, мислення), тісно пов'язаних з практичною діяльністю і адаптивними можливостями особистості («мій одяг», «мій дім», «моє місто», «моє хобі»).

6. Група вправ «Робота з сім'ями» для сімейної роботи щодо успішної соціалізації та реадaptaції дітей з обмеженими можливостями («малюнок сім'ї в образі квітів», «сімейний портрет»). Але, на жаль, адаптувати цю групу вправ ми не встигли у зв'язку з початком військових дій.

Кожного року ми намагаємося впроваджувати якісь нові форми роботи, бо наша мета – допомогти дитині на шляху до власної особистості, сприяти тому, щоб дитина повірила в себе, свої можливості, набувала нових навичок та умінь, більш активно брала участь у житті суспільства, – а це вимагає постійного вдосконалення методик.

Культурологічний огляд практик участі в театральній діяльності людей з обмеженими можливостями здоров'я

Світова мистецька практика, зокрема театральна, доводить гостру актуальність створення культурного продукту для людей з інвалідністю, де вони виступають не тільки як аудиторія, а й безпосередньо як виконавці та учасники творчого процесу. Визначальним аспектом є той факт, що згодом деякі такі творчі групи, організовані спеціально для людей з обмеженими можливостями здоров'я з метою залучення їх до участі саме в процесі творчості, перетворюється на потужні компанії з професійного вироблення культурного контенту, випускаючи високоякісні конкурентоспроможні роботи у напрямках театального, хореографічного та інших видах мистецтв.

Розглядаючи і порівнюючи інклюзивні практики і творчі результати різних театральних колективів [див.: 18; 19; 21 – 24] зі своєю роботою у студії «Арлекін», можна з упевненістю сказати, що інтеграційний театр є унікальним і, водночас, універсальним засобом спілкування і розуміння цього світу.

Спільна робота дає дітям з особливими освітніми потребами: форми самовираження та підвищення самооцінки, а також гнучкість та адаптивність, вміння подивитися на себе з боку, вигідно подати свої особливості та не боятися бути смішним (а це профілактика від позиції жертви, саможаління). А «звичайні» діти отримують в інклюзії: «камертон» щирості на сцені та приклад серйозного ставлення до ролі. До того ж можливості інтеграційного театру, на

відміну від звичайної форми спілкування, дивовижні і майже не обмежені.

Інтеграційний театр, на думку В. Люботи, поєднує в собі елементи арт-терапії, психодрами, танцювально-рухової терапії та, власне, театрального мистецтва, що якнайкраще спонукає дітей-акторів розвивати свої рухові можливості, долати наявні проблеми з дикцією тощо, що супроводжує підготовку спектаклю станом емоційного піднесення. Участь у театральній студії збагачує словниковий запас дітей, і він переростає конкретно-ужиткову обмеженість, притаманну особам з інтелектуальною недостатністю; сприяє налагодженню позитивних стосунків між учасниками та розвитку їх соціальної компетенції; сприяє вдосконаленню адекватних форм вираження емоцій і почуттів поза театральною грою тощо [див.: 24, с. 10-11].]. Також дозволяє брати участь у культурному житті суспільства, долаючи стереотип сприйняття людини з особливими потребами: їй приділяють увагу не за соціальний статус, зумовлений інвалід, а цінують на що вона здатна. А для учасників, які не є людьми з особливими потребами, участь у такому театрі – це чудова можливість торкнутися світу особливих людей, особливої творчості, взяти участь у створенні спільного з особливими людьми театрального спектаклю [див.: 22].

Український культурний фонд підтримує культурні ініціативи, спрямовані на розвиток інклюзивності в Україні. У межах інклюзивних культурних проєктів відкриваються театральні лабораторії для підлітків і дорослих з особливими потребами, відбуваються театральні фестивалі, де учасники, демонструючи свої постановки, обмінюються напрацьованим мистецьким і комунікативним досвідом і мають можливість почути поради від компетентного журі, а також узяти участь у сольному виступі, розповісти свою творчу історію за круглим столом [див.: 25]. Завдяки культурним проєктам та програмам, які розробляються у партнерстві із Британською Радою в Україні, поширюється підтримка і співпраця для пошуку нових форм для людей з інвалідністю. Заходи спрямовано на підтримку інклюзії у сфері культури та мистецтв та розширення аудиторії через залучення різних вікових та соціальних груп [див.: 25, с. 20].

У Львівському театрі ляльок з весни 2022 р. йде вистава «Сонячне небо». Це вистава-гра, яка запрошує дітей у ненав'язливий простір руху та споглядання. У виставі задіяно чотири актора театру, які створюють різні пластичні композиції та є відкритими для дитячої участі. Мета вистави – створити комфортний простір для самовираження, для відпочинку, для тренування і уяви, і абстрактного мислення. Також, вона допомагає позбутися стресу. Обійми найменших глядачів – це дотик до майбутнього. Ми можемо захищати його правдою діалогу, який без слів відкриває справжню красу спілкування людей, – розповідає режисерка Ірина Запольська. Кожен маленький глядач-учасник може сам обирати, як йому поводитися у цьому просторі – сприймати його як рухому картину чи як майданчик для активної гри, залишатися лише глядачем чи перетворюватися на актора [див. : 26].

Київський плейбек-театр «Отраження» спільно зі Східноукраїнською асоціацією арт-терапії організували фестиваль «АРТ-Плейбек», на який приїхали учасники з різних міст України. Таким чином, на фестиваль прийшли люди з інвалідністю, підлітки, діти, сім'ї, люди різного віку, з різним життєвим

досвідом. Це і зробило фестиваль інклюзивним: всі учасники брали участь на рівних, навчалися театру та виступали на сцені разом [див.: 27].

Висновки

Якщо узагальнювати накопичений різними театральними групами (гуртками, студіями, колективами, що здійснювали інклюзивні проекти) та власний досвід, зокрема, досвід *навчання театру* студійців, які є «не зовсім звичайними дітьми», то такий можна визнати успішним: вільна та принципово рівноправна взаємодія в театральній діяльності по-справжньому сприяє реабілітації людей з інвалідністю через збагачення досвіду спілкування, формування навичок комунікації як в міжособистісному спілкуванні, так і в соціальних позиціях, тобто значно підвищує адаптаційні можливості.

Театральну діяльність можна оцінювати як дієвий засіб не лише виховання активної позиції при обмежених можливостях здоров'я, але і створення дійсно інклюзивного соціального середовища шляхом пред'явлення, по суті його «згорнутої моделі» – середовища, в якому комфортно всім учасникам (театр як особливий «світ» і взаємодія) за рахунок принципово рівного – уважного та поважного – ставлення одного до одного.

Інклюзія – це дуже широка тема, і існують різні підходи і формати, які можна розвивати з дітьми, що мають фізичні або психологічні порушення, а саме – розкриваючи їх здібності через мистецтво. Люди, а особливо діти, з обмеженим станом здоров'я в різних сферах мистецтва можуть і мають право розвиватися нарівні зі всіма іншими, бо вони, такі діти, не тривіально мислять, по-новому розуміють матеріал. Водночас можна визнати, що такі гуртки і студії є не лише справжнім інклюзивним соціальним середовищем, в якому відсутні «умови розрізнення» суб'єктів взаємодії за показниками можливостей здоров'я кожного/-ї з них, а і передбачено й культивується рівність усіх щодо співтворчості в найширшому значенні «творчості».

Література:

1. Вікіпедія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Інвалідність>(дата звернення 15.10.22).
2. Офіційний сайт МОН України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/dlya-batkiv/karta-irc-ta-zakladiv#:~:text=Інклюзивно-ресурсний> (дата звернення 20.10.22).
3. Про права людини : Загальна декларація прав людини ООН ст. 26 від 10 грудня 1948 р. ст. 26 URL: https://studopedia.net/1_35495_zagalna-deklaratsIya-prav-lyudini.html (дата звернення 15.10.22).
4. Про права дитини : Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1959 р. ст. 23. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/>(дата звернення 16.10.22).
5. Про освіту : Закону України Про освіту № 38-39 від 5 вересня 2017 р. ст. 3, 20. URL: https://urst.com.ua/act/pro_osvitu (дата звернення 16.10.22).
6. Особливості інклюзивного соціального середовища : досвід України і Литви : конкурс. робота : Київ, 2021. 100 с. URL:https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Concursi_naukovih_robit/2020/3st_goncharuk

[spravzhnN_schastja_v_ditinstvi.pdf](#)(дата звернення 15.11.22).

7. Калініна Л. А. Мистецька інклюзія; виклики, проблеми, перспективи. *Стан та перспективи розвитку культурологічної науки* : зб. матеріалів доп. учасн. УМіжнар. наук.-практ. конф. Миколаїв, 2019, С. 31-32. URL:https://mfknukim.mk.ua/images/konferentsii/kultura_2019_2.pdf(дата звернення 15.11.22).

8. Позашкільна освіта як ланка безперервної системи освіти. *На урок* : веб-сайт. URL:<https://naurok.com.ua/pozashkilna-osvita-yak-lanka-bezperervno-sistemi-osviti-168409.html> (дата звернення 16.11.22).

9. Богомолова О. А. Робота з дітьми з особливими освітніми потребами в позашкільному закладі. *Позашкільне навчально-виховне об'єднання*. URL:<https://kppnvo.pp.ua/wp-content/uploads/2018/05/bogomolova.pdf> (дата звернення 10.11.22).

10. Балашова О. «Мистецтво – це інструкція до життя». *Kmbs* : веб-сайт. URL:<https://kmbs.ua/ua/article/olga-balashova-mistectvo-ce-instrukciya-do-zhittya> (дата звернення 10.11.22).

11. Брушневська І. М., Колодяжна В. В., Галапчук-Тарнавська О. М. Інклюзивні практики для працівників культури : метод. посіб. Луцьк, 2020. 272 с. URL: <https://inhub.lutsk.ua/wp-content/uploads/2020/12/Posibnyk-INKLYUZYVNI-PRAKTYKY-dlya-pratsivnykiv-kultury.pdf> (дата звернення 10.11.22).

12. Енциклопедія сучасної України : веб-сайт. URL: <https://esu.com.ua/article-12384> (дата звернення 10.11.22)

13. Основи інклюзивної освіти. *Інклюзивне навчання в Україні* : веб-сайт. URL:<https://www.sites.google.com/site/inkluzivnenavcannavukraieni/home/1-1-proces-standovlenna-inkluziie-ta-inkluzivnogo-navcanna/osnovi-inkluzivnoie-osviti> (дата звернення 10.11.22)

14. Заїка Я. В. Розвиток творчих здібностей дітей молодшого шкільного віку з особливими освітніми потребами в процесі сценічно-театралізованої діяльності : магіст. : 016 / Сумський держ. пед. ун-т. Суми, 2021. 79 с. URL: <https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/12389/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%97%D0%B0%D1%97%D0%BA%D0%B0%20%D0%AF.%D0%92..pdf> (дата звернення 10.11.22).

15. Діти з порушеннями (вадами) психофізичного розвитку. Студопедія. URL:https://studopedia.com.ua/1_151637_diti-z-porushennyami-vadami-psihofizichnogo-rozvitku.html

16. Єпіфанова-Кожевнікова Т.В. Соціалізація дітей з особливими освітніми потребами під час роботи гуртка «Чарівний світ леґо-конструктора. Використання ресурсів позашкільної освіти у процесі соціалізації дітей з особливими освітніми потребами/зб. наук. праць за матеріалами регіонального науково-практичного семінару/ за загальною редакцією Ю.Д. Бойчука. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2021. 210 с. <https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa60d865-34e7-4466-88cf-31e606ebc705/content> (дата звернення 10.11.22).

17. Театраріум веб-сайт. URL:<https://teatrarium.com/social-project/> (дата звернення 06.12.22).

18. Сайт «CandocoDanceCompany», веб-сайт. URL: <https://candoco.co.uk/who-we-are/>(дата звернення 06.11.22)

19. RiminiProtokoll URL:<https://www.riminiprotokoll.de/website/en/about>(дата звернення 06.11.22)

20. WojtekZiemilski. Jedengest. URL: <https://nowyteatr.org/pl/kalendarz/jeden-gest> (дата звернення 06.11.22)

21. Театр Там. YouTube – канал URL: <https://www.youtube.com/channel/UCvfVt7TtX1hTjfXh8C004lg>(дата звернення 26.10.22)

22. Інклюзивний креатив: чого діти можуть навчити один одного / журнал Освіторія. URL: <https://osvitoria.media/experience/inklyuzyvnyj-kreatyv-chomu-dity-mozhut-navchyty-odyn-odnogo/> (дата звернення 22.10.22)

23. EU4CSOs :веб-сайт URL: <https://eu4csos.org/competition-applicant-2021017>(дата звернення 10.11.22)

24. Інтегрований театр для молоді з розумовою відсталістю/ Любота В.В., Солопай С.В., Біланик Н.В., Пшенічна В.С. за ред. Стецькова О.В. Київ : ІКЦ «Леста», 2002. 48 с.

25. Культура та креативність для порозуміння та розвитку. Стратегія Українського культурного фонду на 2019-2021 роки. 37 с. URL:<https://ucf.in.ua/storage/docs/12022019/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%83.pdf>(дата звернення 29.10.22)

26. Вистава-гра Сонячне небо / діти у Львові URL: <https://lviv.dityvmisti.ua/lvivskij-akademichnij-oblasnij-teatr-lyalok/vystava-gra-soniachne-nebo/> (дата звернення 27.10.22)

27. Інклюзивна театральна студія імпровізації (Київ) / спільнота Вілика Ідея URL:<https://biggggidea.com/project/inklyuzivna-teatralna-studiya-improvizatsi/>(дата звернення 29.10.22)

References:

1. Vikipediya. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Invalidnist> (data zvernennya 15.10.22).

2. Oficijnij sajt MON Ukraïni. URL: <https://mon.gov.ua/ua/dlya-batkiv/karta-irc-ta-zakladiv#:~:text=Inklyuzivno-resursnij> (data zvernennya 20.10.22).

3. Pro prava lyudini : Zagal`na deklaraciya prav lyudini OON st. 26 vid 10 grudnya 1948 r. st. 26 URL: https://studopedia.net/1_35495_zagalna-deklaratsiya-prav-lyudini.html (data zvernennya 15.10.22).

4. Pro prava ditini : Konvencziya OON pro prava ditini vid 20 listopada 1959 r. st. 23. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/media/> (data zvernennya 16.10.22).

5. Pro osvitu : Zakonu Ukraïni Pro osvitu № 38-39 vid 5veresnya 2017 r. st. 3, 20. URL: https://urst.com.ua/act/pro_osvitu (data zvernennya 16.10.22).

6. Osoblivosti inklyuzivnogo soczial'nogo seredovishha : dosvid Ukraïni i Litvi : konkurs. robota : Kiïv, 2021. 100 s.

URL:https://uu.edu.ua/upload/Nauka/Concursi_naukovih_robit/2020/3st_goncharuk_spravzhnN_sc_hastja_v_ditinstvi.pdf (data zvernennya 15.11.22).

7. Kalinina L. A. Mistecz`ka inklyuziya; vikliki, problemi, perspektivi. Stan ta perspektivi rozvitku kul`turologichnoï nauki : zb. materialiv dop. uchasn. YMizhnar. nauk.-prakt. konf. Mikolaïv, 2019, S. 31-32. URL:https://mfknukim.mk.ua/images/konferentsii/kultura_2019_2.pdf (data zvernennya 15.11.22).

8. Pozashkil`na osvita yak lanka bezpererвної sistemi osviti. Na urok : veb-sajt. URL:<https://naurok.com.ua/pozashkilna-osvita-yak-lanka-bezpererвно-sistemi-osviti-168409.html> (data zvernennya 16.11.22).

9. Bogomolova O. A. Robota z dit`mi z osoblivimi osvitnimi potrebami v pozashkil`nomu zakladi. Pozashkil`ne navchal`no-vixovne ob`ednannya. URL:<https://kp-pnvo.pp.ua/wp-content/uploads/2018/05/bogomolova.pdf> (data zvernennya 10.11.22).

10. Balashova O. «Misteczto – ce instrukciya do zhittya». Kmbs : veb-sajt. URL:<https://kmbs.ua/ua/article/olga-balashova-misteczto-ce-instrukciya-do-zhittya> (data zvernennya 10.11.22).

11. Brushnevs`ka I. M., Kolodyazhna V. V., Galapchuk-Tarnavs`ka O. M. Inklyuzivni praktiki dlya pracznivnikiv kul`turi : metod. posib. Lucz`k, 2020. 272 s. URL: <https://inlub.lutsk.ua/wp-content/uploads/2020/12/Posibnyk-INKLYUZYVNI-PRAKTYKY-dlya-pracznivnykiv-kultury.pdf> (data zvernennya 10.11.22).

12. Encyklopediya suchasnoï Ukraïni : veb-sajt. URL: <https://esu.com.ua/article-12384> (data zvernennya 10.11.22)

13. Osnovi inklyuzivnoï osviti. Inklyuzivne navchannya v Ukraïni : veb-sajt. URL:<https://www.sites.google.com/site/inkluzivnenavcannavukraieni/home/1-1-proces-stanovlenna-inkluziie-ta-inkluzivnogo-navcanna/osnovi-inkluzivnoie-osviti> (data zvernennya 10.11.22)

14. Zaïka Ya. V. Rozvitok tvorchix zdbnostej ditej molodshogo shkil`nogo viku z osoblivimi osvitnimi potrebami v procesi scenichno-teatralizovanoï diyal`nosti : magist. : 016 / Sums`kij derzh. ped. un-t. Sumi, 2021. 79 s. URL:

<https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/12389/1/%D0%9C%D0%B0%D0%B3%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B0%20%D0%97%D0%B0%D1%97%D0%BA%D0%B0%20%D0%AF.%D0%92..pdf> (data zvernennya 10.11.22).

15. Diti z porushennyami (vadami) psixofizichnogo rozvitku. Studopediya. URL:https://studopedia.com.ua/1_151637_diti-z-porushennyami-vadami-psihofizichnogo-rozvitku.html

16. Epifanova-Kozhevnikova T.V. Soczializacziya ditej z osoblivimi osvitnimi potrebami pid chas roboti gurtka «Charivnij svit lego-konstruktora. Viktoristannya resursiv pozashkil`noï osviti u procesi soczializacziï ditej z osoblivimi osvitnimi potrebami/zb. nauk. pracz` za materialami regional`nogo naukovopraktichnogo seminaru/ za zagal`noyu redakcziyu Yu.D. Bojchuka. Xarkiv : XNPU im. G.S. Skovorodi, 2021. 210 s.

<https://dspace.hnpu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/fa60d865-34e7-4466-88cf-31e606ebc705/content> (data zvernennya 10.11.22).

17. Teatrarium veb-sajt. URL:<https://teatrarium.com/social-project/> (data zvernennya 06.12.22).

18. Sajt «CandocoDanceCompany», veb-sajt. URL: <https://candoco.co.uk/who-we-are/> (data zvernennya 06.11.22)

19. RiminiProtokoll URL:<https://www.riminiprotokoll.de/website/en/about> (data zvernennya 06.11.22)

20. WojtekZiemilski. Jedengest. URL: <https://nowyteatr.org/pl/kalendarz/jeden-gest> (data zvernennya 06.11.22)

21. Teatr Tam. YoTube – kanal URL: <https://www.youtube.com/channel/UCvfVt7TtX1hTjfxh8C004lg> (data zvernennya 26.10.22)

22. Inklyuzivnij kreativ: chogo diti mozhut` navchiti odin odnogo / zhurnal Osvitoriya.
URL: <https://osvitoria.media/experience/inklyuzyvnyj-kreatyv-chomu-dity-mozhut-navchyty-odyn-odnogo> (data zvernennya 22.10.22)

23. EU4CSOs :veb-sajt URL: <https://eu4csos.org/competition-applicant-2021017> (data zvernennya 10.11.22)

24. Integrovaniy teatr dlya molodi z rozumovoyu vidstalistyu/ Lyubota V.V., Solopaj S.V., Bilanik N.V., Pshenichna V.S. za red. Steczkova O.V. Kiiv : IKCz «Lesta», 2002. 48 s.

25. Kul`tura ta kreativnist` dlya porozuminnya ta rozvitku. Strategiya Ukraïns`kogo kul`turnogo fondu na 2019-2021roki. 37 s.

URL:<https://ucf.in.ua/storage/docs/12022019/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%8F%20%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D0%BA%D1%83%D0%BB%D1%8C%D1%82%D1%83%D1%80%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D0%BE%20%D1%84%D0%BE%D0%BD%D0%B4%D1%83.pdf> (data zvernennya 29.10.22)

26. Vistava-gra Sonyachne nebo / diti u L`vovi URL: <https://lviv.dityvmisti.ua/lvivskij-akademichnij-oblasnij-teatr-lyalok/vystava-gra-soniachne-nebo/> (data zvernennya 27.10.22)

27. Inklyuzivna teatral`na studiya improvizacziï (Kiiv) / spil`nota Vilika Ideya
URL:<https://biggggidea.com/project/inklyuzivna-teatralna-studiya-improvizatsi/>
(data zvernennya 29.10.22).

Abstract. *The article is devoted to the actual problems of inclusive drama creativity; the role of drama art of "special" people in the socio-cultural space is defined. The performing arts are seen as a means of integrating children with disabilities and developmental disorders into a full life and cultural environment. Due to its synthetic nature drama has great potential for multifaceted influence on children. Drama has artistic and therapeutic capabilities that help to heal the human soul, integrate the person into a healthy socio-cultural environment and engage the person in a full-fledged positive creative life. Drama is considered as a unique area of performing creativity designed to organically and productively involve children with physical and mental disabilities not only in an adequate social life, but also in a full-fledged cultural process accessible to ordinary people.*

The main content of the study is a cultural analysis of the practices of teachers and directors of drama groups engaging children with disabilities. The author presents her own experience of working in a children's drama group.

Key words: *inclusion, children with disabilities, professionals, project, drama creativity, drama group.*

Науковий керівник: д-р філос.н, доцент, Леонтьєва В.М.

Стаття відправлена: 19.09.2023 г.

© Кабанова І. Г.